

УДК: 159.9

© Солошенко О.Е., 2013 р.

О.Е. Солошенко
Національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди, м. Харків

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ РОЗВИТКУ ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Проаналізовані поняття взаємин дитини дошкільного віку і середовища, в якому вона розвивається.

Ключові слова: соціальна ситуація розвитку, соціальне середовище, дошкільний вік, гра, ведуча діяльність, переживання, розвиваючий простір.

Е.Э. Солошенко

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ХАРАКТЕРИСТИКЕ СОЦИАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Проанализированы понятия взаимоотношений ребенка дошкольного возраста и среды, в которой он развивается.

Ключевые слова: социальная ситуация развития, социальная среда, дошкольный возраст, игра, ведущая деятельность, переживание, развивающее пространство.

E.E.Soloshenko

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CHARACTERISTIC OF THE SOCIAL SITUATION OF DEVELOPMENT OF THE CHILD AT PRESCHOOL AGE

Concepts of mutual relations of the child of preschool age and environment in which it develops are analyzed.

Key words: a social situation of development, the social environment, preschool age, the game conducting activity, the experience developing space.

Актуальність вивчення соціальної ситуації розвитку пов'язана з проблемою вивчення взаємодії дитини з соціальним середовищем, в якому формується її особа. Від якості взаємин дитини і середовища залежить можливість розвитку дитини в ній. Так, повна відсутність іграшок (бідне наочне середовище), звичайно, не є прямим джерелом проблем в розвитку особи, але при цьому дитина позбавлена можливості цікавіше і творчо грати. Гра в дошкільному віці є провідною діяльністю, у якій розвиваються найважливіші новоутворення. Проте і перенасичене яскравими, складними іграшками, середовище, заважає дитині відпрацьовувати необхідні ігрові дії, розвивати фантазію, замінюючи відсутні предмети уявними. Тому важливо зрозуміти, що конкретно необхідне дитині для повноцінного роз-

витку її особи. Для цього необхідно знати не лише особливості розвитку психіки в конкретному віці, але і особливості взаємодії дитини з соціальним середовищем .

Зазначені міркування обумовили формування такої *мети нашого дослідження*: характеризувати поняття соціальної ситуації розвитку та визначити особливості взаємодії між соціальним середовищем та дитиною у дошкільному віці . Щодо *міри наукової* розробленості зазначеної теми дослідження слід відмітити таке: поняття «соціальна середа» широко розглядаються у дитячій психології та інших науках, але уявлення про характеристику поняття «соціальна ситуація розвитку» – неоднозначне.

Соціальне середовище – широке поняття. Це – суспільство, в якому зростає дитина, його культурні традиції, переважаюча ідеологія, рівень розвитку науки і мистецтва, релігія. Від особливостей соціального і культурного розвитку суспільства залежить прийнята в нім система виховання і навчання дітей в дошкільних, шкільних установах, і в сім'ях. У сучасному світі на дитину впливає величезна кількість інформації (телевізор, Інтернет, телефон), якою постійно користуються дорослі. Уже з народження сучасного малюка оточують розвиваючі іграшки, іграшками для розвитку дрібної моторики (з різними на дотик поверхнями), іграшками для залучення і фіксації уваги(різнокольорові, звукові), різного роду логічними і т.п. Батьки все більше уваги приділяють тому, як належніше та ефективніше розвинути дитину. Відкривається все більше розвиваючих гуртків для дітей, розробляється величезна кількість розвиваючих методик. На дитячих каналах йдуть розвиваючі програми, розвиваючі мультфільми. Телепрограми навчають іноземній мові, вчать читати та рахувати,займатися фізвихованням (наприклад, канал «Теленяня»). Мультфільми навчають географії, арифметиці, логіці, етикету: «Арифметика для малят», «уроки тіточки сови» і т. д. Існує і величезна безліч розвиваючих методик для занять на комп'ютері для дітей, що розвивають мислення, пам'ять, увагу, уяву. Кількість авторів, що пропонують нові методики для розвитку дітей, зростає з кожним днем. Тому, сучасне соціальне середовище навіть для дитини дошкільного віку, вже несе на собі відбиток часу. З приводу міри впливу, користі і шкоди сучасних технологічних надбань ведуться запеклі суперечки.

Проте, очевидно, що сучасній маленькій дитині доведеться пристосуватися і адаптуватися до життєвих реалій.

Про соціальне середовище написано багато. Це поняття вивчається в різних науках: психології, педагогіці, соціології, філософії, тощо. Людське середовище не є чимось однорідним і постійним (як середовище географічне, природне). Воно дуже складне, мінливе і різнохарактерне. Середовище, в якому живе кожна дитина, має не одну, а декілька зон. Найбільш близькою і найпершою зоною є середовище родинне. Ширше середовище (друга зона) складають однолітки, вихователі, з якими дитина зустрічається в дошкільному віці. Ще ширше (третя зона) і зазвичай не таке близьке дошкільняті середовище дорослих малознайомих людей, родичів, сусідів. Найширшим є суспільне середовище (четверта зона). Воно діє не лише безпосередньо, прикладами поведінки, міркуваннями окремих людей, а й через масмедія і соціальні норми.

Сім'я зазвичай складається з декількох людей різного віку, характеру, темпераменту. Всі вони знаходяться в різних стосунках один з одним і з дитиною. Великі та різноманітні ті коливання, які складають повсякденну атмосферу сім'ї. Складність, мінливість і глибока, внутрішня суперечність — характерні особливості процесу взаємодії дитини з середовищем.

Щоб успішно керувати складним і суперечливим процесом розвитку дитини, необхідно, використовуючи закони вищої нервової діяльності людини, закони психології і педагогіки, створювати такі умови, при яких виховання і навчання стають такими, що розвивають. Соціальне середовище є джерелом розвитку. Зараз стало популярним поняття *розвиваючий простір*. Дуже активно використовуються напрацювання М. Монтесорі з організації розвиваючого простору. Обстановка в приміщенні має бути простою і затишною. Предмети для гри дітей мають бути простими, відповідні дитячим простим поняттям, предмети, що викликають практичний інтерес і бажання що-небудь з ними робити. Діти можуть вільно переміщуватись та користуватись тими предметами, якими наповнений освітній простір. Монтесорі- середовище обов'язково ділиться на декілька наочних зон, в

яких знаходяться відповідні тематичні зони матеріали: зона вправ у практичному житті, зона сенсорного розвитку, зона рухової активності.

Л.С. Виготський ввів поняття соціальна ситуація розвитку – специфічне для кожного віку відношення між дитиною і соціальним середовищем. Взаємодія дитини зі її соціальним оточенням, що виховує і навчає її, визначає шлях розвитку дитини. Шлях що призводить до виникнення вікових новоутворень.

У результаті кризи 3-х років відбувається психологічне відділення дитини від дорослого, що створює передумови для створення нової соціальної ситуації розвитку. Дитина виходить за межі свого родинного кола і встановлених стосунків зі світом дорослих людей. У той час дитина не в змозі реально брати участь у житті дорослих. Дане протиріччя вирішується в грі, як у провідній діяльності. Це єдина діяльність, яка дозволяє змодельовати життя дорослих і діяти в ньому. Центральні новоутворення дошкільного віку – супідрядність мотивів і самосвідомість.

Виготський виділяв дві одиниці аналізу соціальної ситуації розвитку – *діяльність* і *переживання*. Діяльність дитини – прояв зовнішньої активності дитини, переживання – внутрішній план. Середовище визначає розвиток дитини через переживання середовища. «Адже істотна відмінність середовища дитини від середовища тварини полягає в тому, що людське середовище є середовище соціальне, в тому, що дитина є частина живого середовища, що середовище ніколи не є для дитини зовнішнім. Якщо дитина є істота соціальна і її середовище є соціальне середовище, то звідси витікає висновок, що саме дитина є частиною цього соціального середовища».

Найістотнішим, отже, є відмова від абсолютних показників середовища; дитина як частина соціальної ситуації, відношення дитини до середовища і середовища до дитини дається через *переживання* і *діяльність* самої дитини; сили середовища набувають направляючого значення завдяки переживанню дитини. Це зобов'язало до глибокого внутрішнього аналізу переживань дитини, тобто до вивчення середовища, яке переноситься в значній мірі всередину самої дитини, а не зводиться до вивчення зовнішніх умов її життя.

Серед різноманітних стосунків дитини, створюючих соціальну ситуацію розвитку, Виготський виділяв *найближчі* і *далекі* стосунки з суспільством. Пізніше перші отримали своє змістовне розкриття у дослідженнях генезису форм спілкування дитини (М.І. Лісіна та ін.), а другі – у дослідженнях ролевих стосунків, обумовлених об'єктивним положенням (місцем) дитини даного віку у системі суспільних стосунків (О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін та ін.).

Соціальна ситуація розвитку визначає весь спосіб життя дитини, її соціальне буття, особливості її свідомості. Виступаючи у якості стосунків між дитиною та її соціальним оточенням, соціальна ситуація розвитку передбачає активність самої дитини у побудові цих стосунків. Суб'єктивним аспектом соціальної ситуації розвитку є поняття «переживання» – як суб'єктивного віддзеркалення дитиною свого об'єктивного місця у системі соціальних стосунків.

Чекання та вимоги, що надаються дитині суспільством, створюють ідеальну форму розвитку (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін). Інститут посередництва, що визначає зміст і форму співпраці дитини з дорослими і однолітками як носіями компетентності, виступає основою для привласнення дитиною заданої «ідеальної форми».

Соціальна ситуація розвитку – сутнісна характеристика вікового періоду розвитку. Соціальна ситуація розвитку як єдине й неповторне, специфічне для даного віку відношення між дитиною й середовищем, визначає: 1) об'єктивне місце дитини в системі соціальних відносин і відповідні очікування й вимоги, пропоновані до нього суспільством (О.М. Леонтьєв); 2) особливості розуміння дитиною тієї соціальної позиції, що вона займає та своїх взаємин з оточуючими людьми; відносини дитини до своєї позиції в термінах прийняття – неприйняття.

Провідна діяльність – це та діяльність дитини у рамках соціальної ситуації розвитку, виконання якої визначає виникнення і формування у неї основних психологічних новоутворень на даному рівні розвитку. Соціальний розвиток особи у різні вікові періоди відбувається у взаємодії і під впливом соціального середовища і визначається як процес і результат соціалізації особи. При цьому система стосунків особи з іншими суб'єктами соціальної дійсності, та, що виникає в таких

сферах соціалізації, як спілкування і спільна діяльність, розглядається як соціальна ситуація розвитку. Кожен віковий етап характеризується особливим положенням дитини у системі прийнятих в даному суспільстві стосунків. Відповідно до цього життя дітей різного віку заповнене специфічним вмістом: особливими взаєминами з навколишніми людьми і особою, ведучою для даного етапу розвитку діяльністю – грою, навчанням, працею. На кожному віковому етапі існує також певна система прав, якими користується дитина, і обов'язків, які вона повинна виконувати.

Характер займаного дитям положення визначається, з одного боку, об'єктивними потребами суспільства, з іншої – існуючими у даному суспільстві уявленнями про вікові можливості дитини і про те, якою вона має бути. Ці вистави складаються стихійно, на основі тривалого історичного досвіду, і в головних рисах вони схожі між собою і відповідають дійсному ходу дитячого розвитку.

Кожна дитина, незалежно від особливостей її індивідуального розвитку та міри готовності, досягнувши певного віку, виявляється поставленою у відповідне, прийняте в даному суспільстві положення і тим самим потрапляє в систему об'єктивних умов, що визначають характер її життя і діяльності на даному віковому етапі. Відповідати цим умовам для дитини життєво важливо, оскільки лише при цьому вона може відчувати себе на висоті займаного положення та відчуті емоційне благополуччя. Таким чином, соціальна ситуація розвитку - це особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, типове для кожного вікового етапу.

Виходячи із вищезазначеного можна сформулювати такі **висновки**:

1. Дитина є активним учасником своєї соціальної ситуації розвитку.
2. Дитина стає часткою соціальної середовища через переживання та діяльність.
3. До початку кожного вікового періоду складаються специфічні взаємовідносини між дитиною та середовищем, які є відправною крапкою для усіх динамічних перетворень у даний період.
4. Кожен віковий період має свої новоутворення.

5. У кінці вікового періоду, змінюється не соціальна середа, а відношення до неї.

6. Дитина змінилася – змінюється і характер впливу середи на неї, наступає новий віковий період.

7. Центром соціальної ситуації розвитку дитини дошкільного віку є дорослий як носій суспільної функції. Ведуча діяльність –гра.